‹ college liepen en sociëteit hielden. Was er reeds nu al niet iets te vertellen omtrent hun "psychologie collective"? De opvallendste lacune vond ik het onbehandeld laten van de ambtenaren als groep. Zij zouden het zijn die met hopeloos ontoereikende instructies dadelijk geconfronteerd werden met principiële stellingneming tegenover de bezettende macht. Af en toe vernemen we in dit deel dat ze spijkerhard konden of moesten zijn en onvermurwbaar waar het 't weigeren van wanhopige Duitse vluchtelingen betrof, maar een opzettelijke behandeling van deze groep zou ook al in dit deel op haar plaats zijn geweest. Als men tegenover deze opmerkingen aanvoert, dat het allemaal terzijner tijd een plaats zal krijgen, dan valt te verwachten dat ook in het tweede en derde deel allerlei excursies naar de vooroorlogse tijd onvermijdelijk zullen zijn. En voorts, dat met alle waardering voor de kostelijke lectuur toch heel wat minder relevante zaken aandacht krijgen, terwijl het geïnteresseerd publiek en de historici wel zó rijp zijn na *Onderdrukking en Verzet*, na de deeltjes *De Bezetting* en niet te vergeten na de voortreffelijke schets van Werner Warmbrunn (*De Nederlanders onder Duitse Bezetting*), dat een zeer "gericht" aanloopdeel alleszins op zijn plaats was geweest. Het had dus in dit eerste deel soms wat soberder en wat anders gekund.

De lezer begrijpe mij niet verkeerd: de meesterlijke prestatie van De Jong wordt door het voorgaande niet beschadigd en wie weet zal lezing van de komende delen mij tot correctie van de voorgaande opmerkingen nopen. Bovendien moet ik voluit verklaren de laatste twee hoofdstukken van heel bijzondere waarde te vinden: dat zijn de beschouwingen over het defensie-beleid, over de verhouding tussen leger en regering en de grandioze typeringen van de voornaamste toenmalige leiders: Colijn, De Geer, Van Voorst tot Voorst, Reynders en anderen.

Men beseffe ten slotte dat wij door De Jong's werk – als ik het zo zeggen mag – voor onze generatie een weergaloze mogelijkheid tot meditatie bezitten en een werk waarover Belgen, Fransen, Duitsers en ga maar door, niet beschikken. Wie dit boek uitleest, en zoals gezegd kost dat niét veel moeite, heeft meer begrip voor de moeilijkheden van de ouderen die de vooroorlogse tijd mee gestalte gaven. Hij zal minder onbesuisd kritiseren en zal inzake onze eigen actuele problemen meer oog hebben voor de complexiteit der dingen. Hij zal De Jong bijvallen en constateren dat et een kostelijk voorrecht is zich te bezinnen op de wereld van gisteren en vandaag in volstrekte openhartigheid, in politiek en geestelijke vrijheid.'

Von der Dunk publiceerde in het *Algemeen Handelsblad* van diezelfde dag een artikel, dat 'Hiaten in het voorspel' vaststelde. Het verscheen ongewijzigd in het juni-nummer 1969 van *Spiegel Historiael*:

‹ 'Het eerste deel van de reeks *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van dr. L. de Jong behoeft wat de inhoud betreft gelukkig bij niemand meer geïntroduceerd te worden. De wijze waarop dit in opdracht